

”Putin är inte hela Ryssland...”

Kvinnliga röster om en generations trauma

Själv tillhör jag Rysslands lättsinniga generation som inte hade upplevt några stora katastrofer. Det ukrainska kriget blev den första omskakande upplevelsen som fick oss åttiotalister att vakna till och se världens tragik. Upptagna med att anpassa våra liv till Instagrams filter missade vi, de stora städernas unga intellektuella, det avgörande ögonblick då Putins ledning började dra åt tumskruvarna och föra landet mot avgrundens rand. Under 1990-talets kriminella kaos gick vi i mellanstadiet och under 2000-talet har vi bara levt livet utan att blanda oss i politiken. Det var så mycket annat – kärlek, vänskap, psykoanalys, yoga, olika kaffesmaker på Starbucks och sociala medier. Nu står vi inför katastrofens blodiga anlete och känner oss lurade. Vi har tappat våra ansikten, våra röster, våra identiteter. Exilen har blivit utvägen, för dem som flytt från Ryssland under det senaste året, för dem som stannat och för dem som emigrerat för länge sedan. Om de två första kategorierna står inför bland annat ekonomiska problem, så plågas den tredje kategorin av ryssar nästan uteslutande av en identitetskris. Hur kan man överhuvudtaget fortsätta vara rysk när Ryssland ses som en terroriststat? Hur kan man finna sig i tanken att hemlandet är en angripare som begår laglösheter inför hela världssamfundets ögon? I likhet med Oidipus skulle man behöva klä sig i säck och aska och förblinda sig själv, men vad skulle det nytta till? Vem skulle det hjälpa?

Om identitetsförlusten och de olika sätten att finna sig i den av kriget förändrade realiteten samtal jag med två ryska kvinnor, vars enskilda röster återger den traumatiserade generationens röst. Ljudmila Bekavskaja, 59 år, en av Stockholms bästa rysktalande guider som kan Stockholms alla hem-

liga stråk, och Tatiana Pavlova, 41 år, konstnärlig ledare vid den ena av de två ryskspråkiga teatrar i Stockholm, en teater som bär hennes eget namn.

Livet som delats i före och efter

Vad kände de när de fick veta att Ryssland eskalerat kriget mot Ukraina och bombat Kiev den 24 februari 2022? Hur känner de sig ett år efteråt? Hur har kriget påverkat deras liv?

Ljudmila berättar att den första tanken som slog henne efter hon haft ett samtal med sin syster som bor i Sankt Petersburg var: ”Mitt land är angriparen? Hur ska jag kunna förbli ryska? Hur ska jag någonsin kunna erkänna att jag är ryska?” Känslan av överväldigande skam avskärmade henne från alla andra människor. De första dagarna vågade hon inte lyfta blicken och prata med människor, men det är just svenskarna som hjälpt henne att komma ur chocktillståndet: en främmande äldre kvinna på gymmet som i ett spontant samtal försäkrade Ljudmila att hon inte behövde ursäktas för att hon är rysk, en granne som under en promenad med hunden stannade vid Ljudmilas hus, pratade med henne en stund och klappade henne på axeln: ”Gråt inte! Putin är inte hela Ryssland! Du ska inte känna dig skyldig för detta krig!” Trots att dessa ord var till tröst, läktes hennes sår inte; varje nyhet om ytterligare ett förstört livsöde och ännu ett hus i ruiner gjorde smärtan outhärdlig. Till slut mindes hon överlevnadsregeln som rådde i koncentrationslägret Oświęcim (Auschwitz): optimisterna dör först, sedan dör pessimisterna och de enda som har en chans att överleva är de som håller fokus på nuet och väljer de små stegens väg. Denna teori innebär att man

gör det som man kan under de föreliggande omständigheterna. Alltså bredde Ljudmila smörgåsar och hällde kaffe i termosar för att cykla till Migrationsverket och underlätta väntetiden för de ukrainska flyktingarna som i början av kriget stod i kö i många timmar. Skuldkänslan var dock så stark att hon i stället för att gå fram till ukrainarna och prata med dem gav smörgåsarna och kaffetermosarna till svenska volontärer och gråtande

Ovan: Ljudmila i den medeltidsinspirerade dräkt hon bär under vandringarna på Södermalm med rubriken "På spaning efter den magiska ringen".

Till vänster: Ljudmila omgiven av ukrainska flyktingar som läst svenska vid ABF, som även arrangerat vandringar för de nyanlända. På sista guidningen med den här gruppen visade hon Hammarby Sjöstad, ett område byggt med ekologiskt hållbara och rationella lösningar i åtanke. Ljudmila önskade en liknande framtid för Ukraina. Den 30 juni 2022 – en varm dag fylld av musik och innerliga samtal.

cyklade tillbaka hem. Behovet av att agera fanns kvar och hon har bestämt sig för att göra det som hon är bäst på, det vill säga att visa Stockholm och berätta om Stockholm. Hon skapade ett evenemang på Facebook och bjöd in de ukrainare som befann sig i Stockholm att ansluta sig till hennes exkursionsgrupp. Inlägget fick direkt några kommentarer som ifrågasatte Ljudmilas initiativ. Skulle ukrainare verkligen vilja lyssna på en rysk guide?! Det visade sig att det fanns mängder av ukrainare, de flesta såklart kvinnor, som ville komma för att göra ut-

flykter med Ljudmila. "Det var ett slags terapi både för mig och för dem, berättar hon, och jag vet inte vem som haft mer behov av denna terapi." Förutom elaka kommentarer från ovänligt inställda följare på Facebook har Ljudmila fått många tackord från ukrainare som helt spontant delat sina känslor med henne. Ljudmila visar mig ett av de talrika gensvar som hon fått på sina vandringar: "Ljudmila! Tack för denna utflykt! Ärligt talat hade jag inte kollat din profil innan vårt möte och när jag hörde dig prata ryska förstod jag att du inte är ukrainska. Jag blev

först förvirrad. Den senaste tiden hade jag haft bara negativa erfarenheter av sådan kommunikation. Vad glad jag blev att jag valde att stanna! Det är otroligt skönt att du finns med din inställning och dina goda gärningar! Tack! Jag är förvånad och i viss mån förtjust över dig!”

Ljudmilas verksamhet med ukrainare inskränktes inte till guidningarna utan har fortsatt i den rysktalande söndagsskolan Evrika där hon hållit utvecklingslekar för nyanlända ukrainska barn. Unga ukrainare och deras mammor har fått en möjlighet att glömma de mörka tankarna åtminstone för några timmar. Inom skolans väggar har de infört en regel för alla barn och föräldrar att inte prata om kriget. Förvånansvärt nog var det lätt att följa denna regel. De ukrainska mammorna som satt tillsammans med andra rysktalande föräldrar från Ryssland, Estland, Lettland ville verkligen betrakta skolan som ett territorium fritt från osämja och missförstånd.

För Ljudmila har denna verksamhet blivit bästa botemedlet mot ångest och förtvivlan. Det går inte att vänja sig vid kriget men man kan lära sig att leva med denna tanke. Om man inte kan ändra eller påverka historiens gång kan man åtminstone göra livet lite bättre, genom att sprida kärlek, värme och medkänsla.

Ett förrått arv

Ljudmilas berättelse står i samklang med Tatianas beskrivning av de känslor som fyllt henne efter att hon hörde om kriget. Tatiana kände både smärta och besvikelse över att alla hennes värderingar trampats ner. Hon var uppvuxen med veteranernas minnen och sånger om det andra världskriget, då det viktigaste budet var: ”Bara det inte blir krig igen!” Det var som ett slags sakral besvärjelse för henne, existensens själva grund. Den februaridag då Ryssland inledde det fullskaliga kriget mot Ukraina, raserades denna grund. Förfädernas viktigaste budskap hade blivit kränkt av dagens ledare med Putin i täten. Detta var inte bara Rysslands attack mot Ukraina, utan Rysslands attack mot henne personligen. Laglösheten begicks i hennes namn, det är henne hemlandet har förrått. Två dagar efter attacken skulle de spela en pjäs skriven av en ukrainsk dramaturg, Oleg Michailov. *Lenotjka Maslovas drömmar* heter

pjäsen som handlar om en kvinnas uppväxt, mognad och åldrande. Tatianas första tanke var att ställa in föreställningen. Hon känner flera ukrainare som hela tiden höll kontakt med släktingar och vänner i det ockuperade Ukraina, bland annat Charkiv, och det kändes fel att spela en lyrisk pjäs om ett kvinnligt öde just nu. Men efter några timmars grubblande i ensamhet hade Tatiana fattat beslutet att utmana sina kolleger att inleda en dialog. På deras reaktioner förstod hon att de alla behövt just det – att prata med varandra och inte stänga in sig i var sin ångest. De har kommit överens om att inte ställa in pjäsen som var så efterlängtd av både skådespelarna och publiken. Konsten har blivit det magiska redskap som hjälpt Tatiana och hennes teatervänner att ta sig genom det fullskaliga krigets första fas, då varje nyhet upplevdes som ett skott i hjärtat.

Kriget har dock påverkat Tatianas syn på materialet. Hennes protest mot kriget tog sig uttryck i en uppmaning till fred. Med detta syfte valde hon en pjäs av en rysk kvinnlig dramaturg som skrev under pseudonymen I. Grekova, *Änkebåten*, om de ryska kvinnornas liv efter andra världskriget. Pjäsen avslutas med en scen med en festmåltid där en av rollfigurerna uttalar de ord som alltid varit en ledtråd i Tatianas världsbild: ”Bara det inte blir krig igen!” Detta budskap från scenen uppfattas som särskilt aktuellt i dagens kontext.

Förutom att vara konstnärlig ledare för en vuxenteater håller Tatiana sina teaterkurser för barn vid samma söndagsskola, Evrika, där hon jobbar tillsammans med Ljudmila och flera andra engagerade pedagoger. Sedan förra våren deltar också ukrainska barn i teaterkursen. Med stor entusiasm berättar Tatiana om den goda stämning som rått under repetitionerna, men även i pauserna då hon gick ut till ukrainska mammor för att utbyta några ord med dem och bjuda på te. Ingen talade frivilligt om kriget, utan de hittade andra beröringspunkter som skänkte både pedagoger och föräldrar mycket glädje och hopp.

Att vara rysk. Om identitetsförlust

Vad innebär det att vara rysk just idag? Hur skulle man kunna beskriva sin identitet som en rysk människa? är min andra fråga till de två kvinnorna.

Ljudmila säger att hennes migration för över 20 år sedan inte var hennes frivilliga val, hon lät sig övertalas av sin man som är producent för dokumentärfilmer som utspelar sig i de postsovjetiska och baltiska områdena. Tidigare var hon programledare i Sankt Petersburg, alltid omgiven av intressanta kolleger och vänner. Hennes tid som tv-journalist inföll under 90-talet då Jeltsin gav journalisterna fria händer. Det var den obegränsade frihetens tid. ”Jag hade velat bo kvar i Ryssland och bli begravd i den ryska jorden, men följde efter min man som en dekabristfru”, erkänner Ljudmila.¹

De första åren kände hon sig som en främling i Sverige. Hon köpte till och med kläder med tanke på att hon skulle åka hem. Hemmet var Ryssland. Men så småningom blev Sverige också hennes hem, särskilt efter att hon utbildat sig till guide och börjat berätta om Stockholm för turister. Sitt uppdrag som guide betraktar hon som en gränsöverskridande mission som hjälper människor att förstå det andra folkets kultur och mentalitet. Det är här i Sverige som Ljudmila har förstått att myten om den gåtfulla ryska själen bara är en kulturell konstruktion som inte har med verkligheten att göra. Varje nation har sin kultur och sin själ som inte går att mäta med en linjal. Det som Ljudmila uppskattar mest i det svenska samhället är den varsamma attityden till varje människa och hennes individuella val. Det svenska samhällets värderingar och etiska normer väcker gensvar hos Ljudmila, även om hon känner sig rysk. Ryskheten för henne är den kulturella koden, det kulturella och litterära arv som den ryska mentaliteten grundar sig på. Den kulturella koden kan även bli nyckeln för kommunikationen mellan olika nationer. Det gläder Ljudmila att ryska klassiker trots allt spelas på svenska teatrar, Oliver Frlićs dramatisering av Dostojevskijs *Brott och straff* på Dramaten, Nikolaj Gogols komedi *Revisorn* i regi av Frida Röhl och även den tyske regissören Michael Thalheimers tolkning av Tjechovs *Körbärs-trädgården*. Ljudmila framhäver att de ryska klassikernas tunga material behandlas med stor respekt,

¹ ”Dekabristfru” kallas de elva kvinnor som frivilligt följde med sina makar efter att dessa dömts till straffarbete eller förvisning till Sibirien efter december- (dekabrist-)upproret, ett misslyckat försök till palatsrevolution i Ryssland år 1825.

det förvrids inte i politiska syften och det fortsätter bära upphovsmännens ursprungliga budskap.

”Jag konfronterar alltid de ryska propagandisterna som påstår att Västvärlden kväver och trycker ner den ryska kulturen. Jag har gott om bevis för det motsatta – att det finns ett brinnande intresse för den ryska kulturen. Förmodligen är det den enda och sista sköra bron mellan Ryssland och resten av världen, som på grund av politikernas dåliga beslut står i opposition till varandra”, säger Ljudmila.

Samma fråga ställer jag till Tatiana – vad är ryskheten för henne och hur svårt det är att vara konstnärlig ledare vid en rysktalande teater i dagens Sverige?

Innan Tatiana emigrerade till Sverige år 2005 verkade hon som forskare i mikrobiologi och arbetade med botemedel mot cancer. Hon har dock bestämt sig för att välja en helt annan bana och ägna sig åt teater och pedagogik. Ursprungligen kommer hon från en liten by som ligger i närheten av Krasnodar och hon känner fortfarande en stark samhörighet med sitt språk och sitt land. Hon har alltid försvarat Ryssland mot all kritik och alltid stått på Rysslands sida. Det kom från hjärtat att tro på sitt land och vara stolt över det. Ännu 2014 var hon helt övertygad om att den oblodiga ryska annekteringen av Krim baserats på en gemensam överenskommelse. Hon var tydligen vilseledd och inte tillräckligt politiskt vaken för att se helhetsbilden, vilket hon får sota för just nu. De senaste månaderna pågår en svartmålning av hennes teaterverksamhet i sociala medier, hon utmålas som en förrädare som bara har bytt skor. Hon är inte stolt längre utan känner skam över det som Ryssland gör på det internationella planet, men även över de oåterkalleliga processer som skett inom det ryska samhället – falska angivelser, repression, terror och total laglöshet. Kärleken till språket finns dock alltid kvar. Verksamheten som konstnärlig ledare betraktar Tatiana som sin personliga protest mot kriget. Kärleken räddar världen och det finns mycket kärlek och hopp i de pjäser de spelar.

Blicken mot framtiden

Hur ser de på Rysslands framtid och på sin egen framtid, med tanke på att världen förändrats och aldrig kommer att bli densamma?

Ovan: Tatiana i sin hemstad Krasnojarsk, framför det teaterhus för opera och balett som fått namn efter operastjärnan Dmitrij Chvorostovskij.

Till vänster: Tatiana håller kurs i den ryskspråkiga söndagsskolan Evrika i Stockholm. Tillsammans gör deltagarna abstrakta bilder med metallpulver och sedan tolkar de bilderna för varandra.

Ljudmila säger att hon endast har onda förningar om Rysslands framtid. Med gråt i rösten berättar hon om sin familj som finns kvar i Ryssland: den äldsta dottern, svärsonen, barnbarn, system som inte har möjlighet att komma till Sverige på besök. Visumet de ansökt om har nekats två gånger utan tydlig anledning. Hennes man har i sin tur inte fått sitt ryska pass för att åka hem till Sankt Petersburg eftersom han som filmproducent samarbetar med kulturella institutioner som anses vara fiendliga mot Ryssland. På så sätt har konflikten mellan två system splittrat hennes egen familj. Men även om hon själv fortfarande kan passera gränsen åt båda hållen, finns det två starka känslor som hindrar henne – av-

sky och rädsla. Hon kan inte föreställa sig hur hon skulle reagera om hon blev förhörd eller kroppsvisiterad av någon person i uniform. Hon skulle inte kunna hålla sig tyst eller ljuga, och det skulle kunna ha fatala konsekvenser inte bara för henne, utan för hennes familj.

Såklart drömmer hon om ett annat Ryssland, det fria och progressiva Ryssland, som är mindre centraliserat och mindre beroende av sina naturresurser, mer orienterat mot den teknologiska och industriella utvecklingen, men hittills är det bara en vision som förmodligen inte kommer att förverkligas under hennes livstid. ”Kanske mina barnbarn som just nu verkar ha berövats all framtid får en

